

Μνήμων

Τόμ. 37 (2019)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο ● ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869) ● ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα ● ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού ● ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ό μουσικός Πέτρος Μανουήλ Τρέσιος († 1840) και η «χαρτογραφία» ή «χαρτοτυπία» του ● ΠΟΙΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα ● ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΥΛΙΩΤΗΣ, Το τυπογραφείο και «Εργατικό Εκδοτικό "Το Άστρο"»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κοινοματικού τυπογραφείου (1927-1931) ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές ● ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΝΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργανισμός

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Λοκία Δρούλια (1931-2019). Αφοσιωμένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γυαυθακαποθήκες στο Λεγείο. Το αρχείο του σταθμού ανθράκων της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα

ΜΝΗΜΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΤΟΚΟΥ (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Βαγγέλης Σαράφης, Γιάννης Καρράς, Ίκαρος Μαντούβαλος, Μαρία Χριστίνα Χατζηρωάννου, Σοφία Ματθαίου, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Γιάννης Κόκκωνας, Έλλη Λεμονίδου, Νικόλαος Μπουμπάκης, Δημοσθένης Α. Δόνος, Δημήτρης Δημητριάδης, Στρατής Μπουρνάζος, Κατερίνα Γαρδίκια, Ελένη Γιαρά

37

ΑΘΗΝΑ 2019-2020

Γιάννης Κόκκωνας, Έγρεο, φίλα μάτερ. Προσωποποιήσεις της Ελλάδας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2018

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.36813](https://doi.org/10.12681/mnimon.36813)

Copyright © 2024

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ Τ. Ε. (2024). Γιάννης Κόκκωνας, Έγρεο, φίλα μάτερ. Προσωποποιήσεις της Ελλάδας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2018. *Μνήμων*, 37, 308–316. <https://doi.org/10.12681/mnimon.36813>

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο ❖ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869) ❖ ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα ❖ ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού ❖ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ό μουσικός Πέτρος Μανουήλ Έφεσιος († 1840) και ή «χαρτογραφία» ή «χαρτοτυπία» του ❖ ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα ❖ ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΥΛΥΒΙΟΥ, Το τυπογραφείο και «Εργατικό Εκδοτικό “Το Άστρο”»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κομματικού τυπογραφείου (1927-1931) ❖ ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές ❖ ΝΙΚΟΛΑΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργανισμός

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Λουκία Δρούλια (1931-2019). Αφοσιωμένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γαιανθρακαποθήκες στο Αιγαίο. Το αρχείο του σταθμού ανθράκευσης της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα

ΜΝΗΜΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΤΟΚΟΥ (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Βαγγέλης Σαράφης, Γιάννης Καρράς, Έταρος Μαντούβαλος, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιωάννου, Σοφία Ματθαίου, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Γιάννης Κόκκωνας, Έλλη Λεμονίδου, Νικόλαος Μπουμπάρης, Δημοσθένης Α. Δόνος, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Στρατής Μπουρνάζος, Κατερίνα Γαρδίκια, Ελένη Γκαρά

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μελέτες

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Και άλλες όψεις της βενετοκρατίας. Σκέψεις για τη βενετική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο . . .	11-44
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Ψηφίδες για τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Νικόλαου Κουνελάκη (1827-1869).	45-70
ΑΣΠΑΣΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Διδάσκοντας το μέλλον: Η Νέα Ελλάδα στα σχολικά εγχειρίδια του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα	71-104
ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς μέσω του Κυπριακού	105-124
ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΝΤΥΠΟ:	
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ό μουσικός Πέτρος Μανουήλ Έφέσιος (†1840) και ή «χαρτογραφία» ή «χαρτοτυπία» του	125-158
ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ, Το ελληνικό εκδοτικό τοπίο τον 19ο αιώνα . .	159-170
ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ, Το τυπογραφείο και «Εργατικό Εκδοτικό “Το Άστρο”»: στοιχειοθετώντας την εκδοτική δραστηριότητα του πρώτου κυπριακού κομματικού τυπογραφείου (1927-1931) . .	171-194
ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Τυπογραφία και τυπογράφοι στην Ελλάδα και την Κύπρο: ανιχνεύοντας ομοιότητες και διαφορές	195-220
ΝΙΚΟΛΑΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Το τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτού- του Αθηνών 1949-2001. Ένας ιδιαίτερος τυπογραφικός οργα- νισμός.	221-248

Προσεγγίσεις

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Λουκία Δρούλια (15.12.1931 – 18.7.2019). Αφοσιωμένη στην έρευνα και αποτελεσματική στη διεύθυνσή της	249-258
--	---------

Σημειώματα και μαρτυρίες

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Γαιανθρακαποθήκες στο Αιγαίο. Το αρχείο του σταθμού ανθράκευσης της εταιρείας Μιχαλινός στην Κέα . .	259-276
--	---------

Μνήμη Κωνσταντίνου Ντόκου (1934-2019)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Δ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ 277-284

Βιβλιοκρισίες

Γκαρος Μαντούβαλος, *Από το Μοναστήρι στην Πέστη. Επιχειρήση και αστική ταυτότητα της οικογένειας Μάνου (τέλη 18ου αιώνα – 19ος αιώνας)*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Αθήνα 2016, 463 σ. (Βαγγέλης Σαράφης) 285-288

Nikolaos A. Chrissidis, *An Academy at the Court of the Tsars. Greek Scholars and Jesuit Education in Early Modern Russia*, Northern Illinois University Press, 2016, 384 σ. (Γιάννης Καρράς) . . . 288-291

Katerina Galani, *British Shipping in the Mediterranean during the Napoleonic Wars. The Untold Story of a Successful Adaptation*, Leiden – Βοστώνη, Brill, 2017, 278 σ. (Γκαρος Μαντούβαλος) 292-298

Le consulat de Venise, tome II (1750-1751) και III (1752-1753), publiés par Nicolas E. Karapidakis, Centre de Recherche Scientifique, Sources et Études de l'Histoire de Chypre, Nicosie 2017, 538+735 σ. (Μαρία Χριστίνα Χατζηωάννου) 298-302

Βασίλειος Γ. Μαργακός, «Μόνον ἐπὶ τούτῳ καυχῶμαι: ὅτι τὴν πατρίδα ἠγάπησα». *Ρομαντική φιλοπατρία και μεταμορφώσεις τῆς πατρίδας στὸν Γκριγκὸρ Παρλίτσεφ (1830-1893)*, Ἀθήνα, Ἡρόδοτος, 2018, 480 σ. (Σοφία Ματθαίου) 302-308

Γιάννης Κόκκωνας, *Ἔγρεο, φίλα μάτερ. Προσωποποιήσεις της Ελλάδας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2018, 8ο μικρό, 235 σ. (Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης) 308-316

Ἑλλην, Ρωμηός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοὶ καὶ ταυτότητες, ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια Ὀλγα Κατσιαρδῆ-Hering, Ἀναστασία Παπαδία-Λάλα, Κατερίνα Νικολάου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας ΕΚΠΑ, Ἱστορήματα 7, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Εὐρασία, 2018, 686 σ. (Γιάννης Κόκκωνας) 317-327

Robert Gerwarth, *The Vanquished. Why the First World War*

<i>Failed to End, 1917-1923</i> , London, Penguin Books, 2017, 464 σ. (ελληνική έκδοση: <i>Οι Ηττημένοι. Γιατί δεν τελείωσε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, 1917-1923</i> , μτφρ. Ελένη Αστερίου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2018, 414 σ.) (Ελλη Λεμονίδου) . . .	327-334
<i>Οι πόλεις των Φιλικών. Οι αστικές διαδρομές ενός επαναστατικού φαινομένου. Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα 14 Ιανουαρίου 2015</i> , επιμ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2018, 208 σ. (Νικόλαος Μπουμπάρης) . . .	334-338
<i>Πόλεμος, κράτος και κοινωνία στο Ιόνιο πέλαγος (τέλη 14ου – αρχές 19ου αιώνα)</i> , επιστημονική διεύθυνση: Γεράσιμος Δ. Παγκράτης, Αθήνα, Ηρόδοτος, 2018, 382 σ. (Δημοσθένης Α. Δόνος) . . .	339-342
<i>Άννα Ματθαίου, Οικογένεια και σεξουαλικότητα, μεταξύ παράδοσης και νεωτερικότητας. Ελληνικές μαρτυρίες, 17ος – αρχές 19ου αι.</i> , Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, 2019, 276 σ. (Δημήτρης Δημητρώπουλος)	342-346
<i>Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων στον 20ό αι. και η καταστροφή τους</i> , Αθήνα, Θεμέλιο, 2019, 320 σ. (Στρατής Μπουρνάζος) . . .	346-350
<i>Εύη Καρούζου, Εθνικές γαίες, εθνικά δάνεια και εθνική κυριαρχία. Βρετανική διπλωματία και γαιοκτησία στο ελληνικό κράτος 1833-1843</i> , Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2019, 256 σ. (Κατερίνα Γαρδίκα).	350-353
<i>Λύντια Τρίχα, Σπυρίδων: ο άλλος Τρικούπης (1788-1873)</i> , Αθήνα, Πόλις, 2019, 850 σ. (Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου) . . .	354-358
<i>Σοφία Λαΐου, Μαρίνος Σαρηγιάννης, Οθωμανικές αφηγήσεις για την Ελληνική Επανάσταση: από τον Γιουσούφ Μπέη στον Αχμέτ Τζεβντέτ Πασά</i> , Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2019, 184 σ. (Ελένη Γκαρά)	359-366

Χρονικό της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού 2019-2020

Διοικητικό Συμβούλιο και Εξελεγκτική Επιτροπή 2019-2020 . . .	367
Α'. Συναντήσεις-συζητήσεις	367-368
Β'. Συνέδρια – Ημερίδες	369
Γ'. Εκδόσεις	369

Δ'. Το Facebook της EMNE	369
Διοικητικό Συμβούλιο και Εξελεγκτική Επιτροπή 2020-2021 . . .	370
Α'. Συναντήσεις-συζητήσεις	370-371
Β'. Συνέδριο	371-372
Γ'. Το Facebook της EMNE	372
Ευρετήριο τόμου 37 (2019-2020)	373-396
Contents – Table des matières	397-398

Κατά την περίοδο αυτή έγινε δάσκαλος τής βουλγαρικής γλώσσας και τὸ 1871 συμμετείχε στὸ παμβουλγαρικὸ ἐκπαιδευτικὸ συνέδριο στὸ Περλεπέ (Πρίλεπ), ὅπου εἶχε ὑπηρετήσει παλαιότερα ὡς ἑλληνοδιδάσκαλος. Δίδαξε ἐπίσης στὸ Μοναστήρι και στὴ Στρούγγα, και τὸ 1884 τοποθετήθηκε ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ Ἐξουχία στὸ βουλγαρικὸ σχολεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου παρέμεινε μέχρι τὸ 1890. Στὴ συνέχεια ἐπέστρεψε στὴν πατρίδα του τὴν Ἀχρίδα, ὅπου και πέθανε τὸ 1893.

Συνοψίζοντας ὁ συγγραφέας συζητεῖ τρία θέματα: 1) ποιά ἦταν ἡ σχέση τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς κοινότητας, μετὰ τὴ σύσταση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, μετὰ τὴ βαλκανικὴ ἐνδοχώρα, 2) σὲ ποιὸ βαθμὸ ἡ περίπτωση τοῦ Παρλίτσεφ ἀποτελεῖ κοινὸ τύπο μεταβατικῆς ταυτότητας και 3) ποιά ἡ σχέση τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας μετὰ τὴς ἀντίστοιχες βαλκανικές. Σὲ παράρτημα ἐκδίδει τὸ κείμενο τοῦ ποιήματος «Σκενδέρμπεης» μετὰ βᾶση τὸ χειρόγραφο τοῦ ποιητῆ.

Ὁ Μαραγκὸς διαλέγεται μετὰ ψυχραιμία και νηφαλιότητα μετὰ τὴς ἐκ τῶν ὑστέρων και συνεπῶς μεροληπτικῆς κριτικῆς ἀπόψεως ὀρισμένων Βουλγάρων και ἄλλων ἐρευνητῶν. Κλείνοντας, θὰ ἔλεγα ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μετὰ μιὰ πλήρη και συνεπῆ ὡς πρὸς τοὺς κανόνες τῆς ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας μελέτη, ἡ ὁποία, χωρὶς νὰ χάνει τὴν ἐγκυρότητά της, δὲν ἀπειθύνεται μόνο στοὺς εἰδικούς.

ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Γιάννης Κόκκωνας, *Ἔργο, φίλα μᾶτερ. Προσωποποιήσεις τῆς Ἑλλάδας στα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας*, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, Αθήνα 2018, 80 μικρὸ, 235 σ.

Τὸ βιβλίον¹ εἶναι καρπὸς πολύμοχθης και συστηματικῆς ἐρευνας, παραδοσιακῆς και ηλεκτρονικῆς, ὡς πρὸς τὸν ἐντοπισμὸ πηγῶν και βοηθημάτων. Μια στοχαστικὴ και ευκολοδιάβαστη συγγραφή, ἀποτυπωμένη σε βιβλίον με ζηλευτὴ στοιχειοθεσία και σελιδοποίηση, τὴς ὁποίας πραγματοποίησε ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας, αξιοποιώντας ἐντὸς κειμένου και τὴς 47 εἰκόνες καλῆς ἀνάλυσης, μετὰ πλήρη υπομνηματισμὸ. Ἡ ἐκτύπωση ἐγένετο στὸ γνωστὸ μας ἐνδοξὸ τυπογραφεῖον τῶν κληρονόμων τοῦ Γιώργου Ἀργυρόπουλου και ἡ ἐκδοσις γενικὰ ευεργετήθηκε ἀπὸ τὴν πείρα και τὴ φροντίδα τῶν ἀνθρώπων τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρυματος τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας.

Ἡ διάρθρωσις τοῦ βιβλίου: τὸν Πρόλογο (σ. 7-10) ἀκολουθοῦν τέσσερα κεφάλαια (σ. 11-192) μετὰ δικούς τους ἀναλυτικούς τίτλους και ἀκολουθεῖ ἡ ἀνακεφαλαίωσις (σ. 193-199). Ἐπονται ὁ κατάλογος τῶν εἰκόνων, οἱ πηγές, ἡ βιβλιογραφία και τὸ εὐρετήριο, τὸ ὁποῖον συντάξε ἡ ἐπιμελήτρια τοῦ βιβλίου Μαρία Παργαρῶνη.

Θέλω νὰ σημειώσω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι τὸ βιβλίον δικαίωσε τὸν συγγραφέα, ἀφοῦ ὡδήγησε σε καλὸ ἀποτέλεσμα τὴν πρώτη συστηματικὴ προσπάθεια ἐντοπισμοῦ, παρουσίας και σχολιασμοῦ κειμένων και εἰκαστικῶν ἔργων, ευρωπαϊκῶν και

1830-1880, φωτοανατύπωση τρίτης ἐκδοσις μετὰ διορθώσεις, συμπληρώσεις και εὐρετήριο, EMNE – *Μνήμων*, Αθήνα 2008, σ. 67-72.

1. Ομιλία στὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου, που ὁργάνωσε ἡ Ἱστορικὴ και Ἐθνολογικὴ

ελληνικών –της περιόδου που οι Έλληνες είναι τουρκοκρατούμενοι (1464-1821)–, στα οποία η Ελλάδα παρουσιάστηκε προσωποποιημένη, με τους δημιουργούς των έργων να απευθύνονται στο κοινό τους, με λόγο ή εικόνα, και να μιλούν έτσι παραστατικότερα για το παρελθόν, το παρόν της στιγμής τους και το μέλλον της σκλαβωμένης και καθυστερημένης Ελλάδας, πολιτικά και ευχετικά, επικριτικά και ενθαρρυντικά, περιφρονητικά και επαινετικά.

Βέβαια, όπως παρατηρεί και ο συγγραφέας στον πρόλόγό του, οι προσωποποιήσεις αποτελούν πολύ ενδιαφέροντα τεκμήρια της ιστορίας των ιδεών και των ιδεολογιών, και κατ' επέκταση των συνειδητοποιήσεων: τις φωτίζουν, τις προβάλλουν, τις αναπαριστούν. Δεν τις δημιουργούν, βέβαια, ίσως συμβάλλουν στην κρυστάλλωση, στην εξάπλωσή τους, στη διαχείριση των αποτελεσμάτων τους και στη συλλογική βίωσή τους. Οι ιδιότητες αυτές των προσωποποιήσεων τις αναδεικνύουν σε διαμορφώτριες των συλλογικών νοοτροπιών, των στερεοτύπων και των μυθοπλασιών, που αναπαράγονται με λιγιστές προσαρμογές και διακωιδίζονται από εποχή σε εποχή, έστω και αν οι κοινωνικές ανάγκες αναδεικνύουν άλλες προτεραιότητες και προτάγματα. Ας θυμηθούμε, για παράδειγμα, παρόλο που δεν είναι αντικείμενο του βιβλίου μας, τις προφητείες και τους χρησμούς ως χειρόγραφα και τυπωμένα κείμενα, συχνά εικονογραφημένα, και τις ερμηνείες τους, που τα προσαρμόζουν στα προσδοκώμενα κάθε εποχής.

Οι χρονικές περιοδολογήσεις των προσωποποιήσεων βάσει των κύριων χαρακτηριστικών τους δεν είναι εύκολες και αποδεκτές, αφού αυτά τα χαρακτηριστικά διακωιδίζονται. Για παράδειγμα, οι εκκλήσεις για σταυροφορίες στην Ανατολή, των δυνάμεων της Δύσης και αργότερα της Ρωσίας, με ελπίδες και αυταπάτες, υπήρχαν σε όλες τις χρονικές περιόδους της Τουρκοκρατίας, με σταθερά επιχειρήματα από την ελληνική και φιλελληνική πλευρά, που υποστήριζαν ότι «οι ευεργετημένες από την αξιοποίηση των κατακτήσεων του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού χώρες όφειλαν αφενός να θρηνήσουν για την οικτρή κατάσταση της άλλοτε μητέρας τροφού τους, αφετέρου να ανταποδώσουν την ευεργεσία» (σ. 34).

Η σχέση των Νέων Ελλήνων με τους Αρχαίους και η οργανωμένη στροφή προς την αρχαιότητα και εξ αιτίας αυτής και μέσω αυτής με την Ευρώπη και τον Διαφωτισμό αναδεικνύεται σε πολιτισμικό φαινόμενο από τον 18ο αιώνα. Η σχέση όμως αυτή είναι υπαρκτή από την Αναγέννηση και στηρίζει το σχήμα, το οποίο ενισχύεται και με χριστιανικά επιχειρήματα υπέρ της σταυροφορίας κατά των μωαμεθανών Τούρκων, που θα ξεπλύνει μέρος της ενοχής των Δυτικών για τις παλαιές Σταυροφορίες και θα εξασφαλίσει βελτίωση των όρων των οικονομικών συναλλαγών και των προσηλυτιστικών προσπαθειών Καθολικών και Διαμαρτυρομένων στην Ορθόδοξη Σχισματική Ανατολή.

Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου, «Αρχαίες προσωποποιήσεις της Ελλάδας, 5ος αιώνας π.Χ. – 2ος αι. μ.Χ.» (σ. 11-20), απλώνεται μια επισκόπηση των κειμενικών και εικονιστικών προσωποποιήσεων της Ελλάδας ως κοινής πατρίδας στην

Εταιρεία Ελλάδος και το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης, στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, στις 10 Απριλίου 2019, με συντονίστρια την Κωστούλα Σκλαβενίτη. Οι άλλες ομιλίες: Νάσια Γιακωβάκη και Παναγιώτης Ιωάννου.

Αρχαιότητα, που σκέφτομαι ότι με τα ευρήματά της ελέγχει τις βεβαιότητες της αρχαιολογίας μας. Ο συγγραφέας αναζητά και αναδεικνύει τις προσωποποιήσεις της Ελλάδας όχι ως κράτους που δεν υπήρχε αλλά ως γεωγραφικής περιοχής που οι κάτοικοί της τον 5ο αιώνα π.Χ. αποκαλούσαν Ελλάδα, ακολουθώντας τον ιστορικό Ηρόδοτο, θέλοντας να εκφράσουν ένα πατριωτισμό που υπερέβαινε τον σεβασμό και την αφοσίωση στην πόλη-κράτος και αφορούσε στο σύνολο της χώρας, της κατοικημένης από πληθυσμούς με συνείδηση κοινής καταγωγής, κοινής γλώσσας, κοινών λατρευτικών συνθηθειών και ομότροπων ηθών. Οι Περσικοί Πόλεμοι φαίνεται ότι τόνωσαν αυτή την κοινή αναφορά στην προσωποποιημένη Ελλάδα, την οποία παρουσιάζουν «ως ανυπότακτη κόρη που τσακίζει τον περσικό ζυγό, ως συνετή συγκάτοικο της φτώχειας που με τη σοφία και τον σεβασμό στους νόμους επιβιώνει και υπερασπίζεται την αυτονομία της, ως μητέρα που κόβει τα μαλλιά και ξεσχίζει τα μάγουλά της θρηνώντας πάνω στους τάφους των παιδιών της, ως κυριαρχούμενη από τους Μακεδόνες αργότερα, με δεμένα πόδια, και στη συνέχεια υποταγμένη από τους Ρωμαίους, δεμένη από το λαϊμό» (σ. 194).

Το δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «Οι πρώτες προσωποποιήσεις της Ελλάδας στα Νεότερα Χρόνια (15ος-17ος αιώνας)» (σ. 21-79), αρχίζει με τον *Θρήνο της Ελλάδας* του Γάλλου χρονικογράφου του Δουκάτου της Βουργουνδίας, ποιητή και μουσικοσυνθέτη Ζαν Μολινέ, που γράφτηκε το 1464, κυκλοφορούσε χειρόγραφος και τυπώθηκε το 1531. Η υπόδουλη Ελλάδα θρηνεί για την κατάστασή της και αναφέρει τους αρχαίους ήρωες και σοφούς ζητώντας βοήθεια. Της απαντούν η Αγγλία και η Γαλλία, και πάλι η Ελλάδα που ζητά να μην καθυστερήσει η βοήθεια. Ο συγγραφέας μας παρατηρεί ότι δεν υπήρχε καμιά αναφορά στο ανατολικό χριστιανικό ρωμαϊκό κράτος αλλά μόνο στην Αρχαία Ελλάδα, στη γραμμή της γαλλικής ελίτ, η οποία από τα τέλη του 13ου αιώνα ως τον 15ο διεκδικεί την κληρονομιά της Αρχαίας Ελλάδας και της Ρώμης.

Η επόμενη αξιόλογη ποιητική προσωποποίηση της Ελλάδας δημοσιεύεται σε λατινική γλώσσα το 1497 και οφείλεται στον Έλληνα στρατιώτη και ποιητή Μιχαήλ Μάρουλλο Τάρχανιώτη, ο οποίος παρουσίαζε την Ελλάδα ως βαρυνενούσα γυναίκα να καλεί σε βοήθεια τον βασιλιά της Γαλλίας Κάρολο Η', που ετοιμαζόταν να εκστρατεύσει κατά του Βασιλείου της Νεαπόλεως και θα μπορούσε ύστερα να στραφεί ανατολικά κατά των Τούρκων. Κάποτε οι στίχοι γίνονται και διεκδικητικοί:

*Τίδιοι δεν είναι, όμως είναι το ίδιο ένοχοι,
τόσο εκείνος που το έγκλημα διαπράττει
όσο κι εκείνος που, ενώ μπορεί, δεν το αποτρέπει.* (σ. 33)

Στα μέσα του 16ου αιώνα έχουμε την πρώτη προσωποποίηση της Ελλάδας από Έλληνα στα αρχαία ελληνικά, τον λόγιο Κερκυραίο Αντώνιο Έπαρχο, έναν από τους Ιόνιους λογίους, τους στρατευμένους στην προσπάθεια της ελληνικής αναγέννησης. Ο *Εις την Ελλάδος καταστροφήν Θρήνος* αναπτύσσει το σχήμα της οφειλής των Ευρωπαίων που ευεργετήθηκαν από τον ελληνικό πολιτισμό, και των προσδοκίων των Νέων Ελλήνων για την ανταπόδοση (σ. 33-35).

Στα μέσα του 16ου αιώνα έχουμε και δύο κριτικότερες προσωποποιήσεις της Ελλάδας, που νοείται όχι μόνο ως αρχαία αλλά ως μεσαιωνική χριστιανική και σχι-

σματική. Η εικονιστική της προσωποποίηση ως μωράς παρθένου αναζητούσε και τους λόγους και τις ευθύνες για την κατάστασή της (χαρακτικό Βιργιλίου Ζόλις). Αλλά και στην Κοσμογραφία του Σεβαστιανού Μύνστερ δεν χαρτογραφείται και δεν περιγράφεται μόνο η Αρχαία Ελλάδα αλλά και η Νέα, και υπάρχουν αναφορές και στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ως ελληνική. Την κριτική έως εχθρική στάση για την Ελλάδα συνολικά κωδικοποιεί ο σύγχρονός του καθολικός Γάλλος γεωγράφος Νικολά ντε Νικολαί το 1568:

Δεν είναι λοιπόν άξιον απορίας που το ελληνικό έθνος, το οποίο είχε ακμάσει [...] τώρα, εξαιτίας της ευμετάβλητης πορείας των φυσικών πραγμάτων και της αστάθειας της τύχης, είναι η πιο έρημη, βάρβαρη και κατεστραμμένη περιοχή της οικουμένης, καθώς έχει υποστεί μια επαίσχυντη συμφορά και αξιοθρήνητη υποδούλωση σε αυτούς που είναι οι πλέον βάρβαροι [...] προκάλεσαν και την έσχατη συμφορά τους, κατά θεία παραχώρηση και θεία δίκη για τα σφάλματα, τις κακιές και τα απεχθή αμαρτήματά τους· αφού έχασαν τον αυτοκράτορά τους και την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας Κωνσταντινούπολη [...] με την ολοκληρωτική καταστροφή της Ανατολικής Αυτοκρατορίας, κατέληξαν κατεστραμμένοι, νεκροί ή αιχμάλωτοι, στερημένοι από τα δικαιώματα, την ασυλία, τα προνόμια και την ελευθερία, προς καταισχύνη των πριγκίπων και των ηγεμόνων της χριστιανοσύνης και όνειδος της θείας θρησκείας. Αυτοί οι σφοδριασμένοι Έλληνες έχουν αφεθεί στην αξιοθρήνητη δουλεία των μωαμεθανών τεράτων, υποχρεωμένοι σε δυσβάστακτες εισφορές, όπως να δίνουν ένα στα δέκα παιδιά τους [...] Έτσι τιμωρεί ο Θεός τους αμαρτωλούς και εκείνους που καταχρώνται τα δώρα της θείας χάριτος. (σ. 42-44)

Ηπιότερα διατυπώνει τις ίδιες απόψεις ο Γερμανός θεολόγος και ιστορικός Ρόντομαν το 1579. Ακόμη πιο ήπιες ήταν οι φωνές των προτεσταντών, όπως του Φιλίππου Μελάγγθονος (1537):

Η Εκκλησία, στιγματισμένη από πολλά ολισθήματα, από ασεβείς λατρευτικές συνήθειες και άλλες αμαρτίες σε ολόκληρη την οικουμένη, τιμωρείται. Αυτός είναι ο λόγος της μεγάλης επιτυχίας του τουρκικού έθνους. Αλλά φοβούμαι ότι κάποτε το γερμανικό έθνος και τα υπόλοιπα γειτονικά του θα τιμωρηθούν, [...] διότι δεν ελευθερώνουμε από αυτή την ελεεινή υποδούλωση το ελληνικό έθνος, με το οποίο μας συνέδεσε η θρησκεία, η κοινή αυτοκρατορία και πολλές συνθήκες [...] Διότι σφάλλουν όσοι θεωρούν ότι οι Έλληνες δεν πολέμησαν με αρκετή γενναιότητα υπέρ πατρίδος. Επί εξακόσια και πλέον έτη διεξήγαν πόλεμο σχεδόν διηνεκή, πρώτα κατά των Μωαμεθανών στην Ασία, έπειτα κατά των Τούρκων στην Ελλάδα, καθώς η Κωνσταντινούπολη πολιορκήθηκε κατά καιρούς. [...] Διατηρεί λοιπόν ακόμα η Ελλάδα κάτι από την αρχαία της αρετή (σ. 45-47),

αλλά και ο Καμεράριους (1537), που υποστήριζε ότι η υποδούλωση των Ελλήνων ήταν αναπόφευκτο αποτέλεσμα μιας νομοτέλειας που θέλει κύκλους γέννησης, ακμής και παρακμής, και οφειλόταν στην αδυναμία αποφυγής του πετρωμένου. Συγχρόνως, αναγνώριζε τις οφειλές των Ευρωπαίων στους Έλληνες, το αρχαίο ευρωπαϊκό έθνος με το λαμπρό παρελθόν και το ζοφερό παρόν, για όσες υπηρεσίες πρόσφεραν οι πρόγονοί τους.

Στα τέλη του 16ου αιώνα, το 1591, ο Μάξιμος Μαργούνιος έγραψε επιστολή προς τον πατριαρχικό πρωτοσύγκελο Διονύσιο «παρουσιάζοντας την Ελλάδα ως γυναικεία μορφή που είχε ανάγκη στήριξης καθώς κινδύνευε να καταρρεύσει και θα ήταν αξιέπαινος όποιος της άπλωνε το χέρι για να τη βοηθήσει να σηκωθεί».

Ο καρδινάλιος Μαφέο Μπαρμπερίνι, μετέπειτα Πάπας Ουρβανός Η΄, συνέθεσε, το 1619, ωδή στην οποία αναφέρεται στη σκλάβια Ελλάδα και καλεί τον σταυροφόρο βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο Θ΄ του 13ου αιώνα, και συνεκδοχικά ίσως τον σύγχρονο Λουδοβίκο ΙΓ΄, να βοηθήσει την Ελλάδα.

Τον ακολούθησαν οι σύγχρονοι καθολικοί λόγιοι του Ελληνικού Κολεγίου της Ρώμης Λέων Αλλάτιος (1629) και Σίμων Πόρτιος (1638) και ακόμη ο ελληνομαθής Ιησούιτης Διονύσιος Πετάβιος (Ντενίς Πετώ) που γράφει έκκληση στον βασιλιά Λουδοβίκο ΙΓ΄ να απαλλάξει την Ελλάδα από τη βαριά δουλεία (1641).

Η προσωποποίηση της Ελλάδας από τον Αλλάτιο στο ποίημα *Hellas* (1642) έχει την ιδιαιτερότητα ότι την παρουσιάζει όμορφη, καλοντυμένη, μαυροφορούσα να προσέρχεται στα γαλλικά ανάκτορα για να ευχηθεί στον νεογέννητο Λουδοβίκο ΙΔ΄ αλλά και να ζητήσει βοήθεια για την απελευθέρωσή της από τους Οθωμανούς.

Τον ίδιο χρόνο (1642) ο καθηγητής του Πανεπιστημίου της Πάδοβας Ιωάννης Κωττούνιος εκδίδει βιβλίο, στο οποίο προτάσσει επιστολή του στα ελληνικά προς τον φιλέλληνα Αλκιδίδιον, τον οποίο η Ελλάδα ευγνωμονεί ως ευεργέτη της. Ο Γιάννης Κόκκωνας με αυστηρή μέθοδο και εξετάζοντας τα ρεάλια από την αρχή, κατάφερε να ανατρέψει την ταύτιση του Αλκιδίδιου με τον Ιωάννη Κωττούνιο, όπως είχε υποστηρίξει ο Émile Legrand και το 2015 η Tatiana Bovo, και να τον ταυτίσει με τον σύγχρονο του Κωττούνιου, ιατροφιλόσοφο, βοτανολόγο και συγγραφέα Jean-Aleide Musnier ή Giovanni Aleidio Munier ή απλώς Aleide Musnier.

Και πάλι ο Κωττούνιος με το βιβλίο του *Ελληνικά επιγράμματα* (1653) και την καλοντυμένη Ελλάδα στην προμετωπίδα να γονατίζει για να προσφέρει στον 15χρονο Λουδοβίκο ΙΔ΄ το βιβλίο και, όπως γράφει στον πρόλογο, σαν σε άλλο Μεγαλέξανδρο που καλείται να βοηθήσει για να αποτιναχθεί από τον τράχηλό της ο βαρύς ζυγός της δουλείας.

Στη Νυρεμβέργη το 1669 ο ελληνομαθής φοιτητής και κατόπιν ξακουστός θεολόγος και ιεροκήρυκας Γιόχαν Βύλφερ θα εκδώσει το στιχούργημά του με τον εύγλωττο τίτλο *H νυν Ελλάς ελεεινολογούσα διά την ερήμωσιν και παρά των αλλοδαπών, μάλιστα δε των Τευτόνων βοήθειαν αιτουμένη*. Τα επόμενα χρόνια θα ταξιδέψει στη Βενετία και θα συναντηθεί με τον λόγιο επιμελητή ελληνικών βιβλίων Αμβρόσιο Γραδενίγο, βιβλιοφύλακα στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη. Αργότερα θα μεταφράσει μέρος από το βιβλίο του Αγάπιου Λάνδου, *Αμαρτωλών σωτηρία*.

Το τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου επιγράφεται «Από τη σύγκριση Αρχαίας και Νέας Ελλάδας στη διατύπωση της ευχής για αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού (18ος αιώνας)» (σ. 81-132).

Στις αρχές του 18ου αιώνα (1707) η γαλλική χαρτογραφία δημιούργησε διαφορετική οπτικοποίηση του παλαιού ευρωπαϊκού κοινού τύπου για να εκφράσει την αντίθεση ανάμεσα στην αρχαία και νέα Ελλάδα με δύο εικόνες που κόσμησαν τους χάρτες του Γκιγιώμ Ντελίλ, μία για τους καιρούς της ακμής και της δόξας στον χάρτη της Αρχαίας Ελλάδας και μία για την περίοδο της υποδούλωσης στον χάρτη της Νεότερης Ελλά-

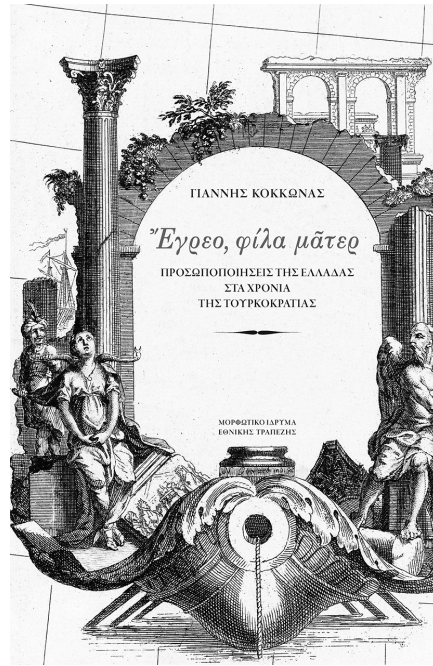
δας. Οι αλληγορικές παραστάσεις στους χάρτες του Ντελίλ επαναλαμβάνονται σε αποτιμήσεις ή επανεκδόσεις των χαρτών αυτών ως το τέλος του 18ου αιώνα. Πατρίδα των προσωποποιήσεων της Ελλάδας στους χάρτες, αυτόν τον αιώνα, είναι η Γαλλία.

Το 1716 ο Κεφαλονίτης Πέτρος Κατσαίτης, αιχμάλωτος των Τούρκων στα Χανιά, ύστερα από την πτώση του Ναυπλίου και το πέρασμά του από τους Βενετούς στους Τούρκους (1715) γράφει τη ριμάδα *Κλαθμός Πελοποννήσου* και προσωποποιεί την Ελλάδα που προσεύχεται για τα δεινά της αδελφής της Πελοποννήσου (και οι δύο, όπως και άλλες ελληνικές περιοχές, είναι κόρες της Ευρώπης. Αλλού ο Κατσαίτης χαρακτηρίζει την Ελλάδα «Μάνα των Ελλήνων»), προσαρμόζοντας την προσευχή της στον τύπο του *Πάτερ ημών* (σ. 86-89). Στην έκκλησή της προς τη μητέρα Ευρώπη για βοήθεια η Ελλάδα αναγνωρίζει την ευθύνη και τα λάθη των Πελοποννησίων αλλά επικαλείται όχι τις οφειλές της Ευρώπης για τα πολιτισμικά αγαθά της Αρχαίας Ελλάδας αλλά τις υλικές προσφορές της Πελοποννήσου στα χρόνια της φραγκικής και της βενετικής κατάκτησής της:

*Ας είχε θυμηθή και εμέ, μια χάρη
αν έλαβε ποτέ της από εμένα
τα έτη τσ' ευτυχιάς τ' απερασμένα,
πόπεβε πάσα χρόνο κ' έδινά της
καρπούς να κανακίζη τα παιδιά της* (Μέρος Γ', στ. 38-42).

Οι Νεοέλληνες από το τέλος του 17ου ως τα μέσα του 18ου αιώνα «φαίνεται ότι θεωρούνταν από μεγάλη μερίδα της ευρωπαϊκής γνώμης ανάξιοι, εξαχρειωμένοι απόγονοι ενδόξων προγόνων» σύμφωνα με το πολυμεταφρασμένο βιβλίο του γεωγράφου Πάτρικ Γκόρντον, που εκδόθηκε το 1693 και γνώρισε 21 ανατυπώσεις ως το 1754. Ανάμεσα στις μεταφράσεις σε ευρωπαϊκές γλώσσες είναι και η ελληνική του Γεωργίου (Γρηγορίου) Φατσέα, αργότερα μητροπολίτη Φιλαδελφείας (Βενετίας), που τυπώθηκε στη Βενετία το 1760. Η περιγραφή των Νεοελλήνων με μελανά χρώματα από τον Γκόρντον ανάγκασε τον Φατσέα να λογοκρίνει το κείμενο και να το διασκευάσει.

Απάντηση καθαρή και κατηγορηματική σε όσους διέδιδαν ή συμμερίζονταν αρνητικές κρίσεις για τους Νεοέλληνες έδωσε η *Ικετηρία του Γένους των Γραικών προς πάσαν την χριστιανικήν Ευρώπην*, που αποδόθηκε στον Αντώνιο Γκίκα, έναν

από τους διαφωτιστές της Νεάπολης, της ομάδας του Mario Pagano, ενός τυπικού διαφωτιστή. Τυπώθηκε στα ελληνικά το 1771 και μεταφράστηκε στα ιταλικά, γερμανικά και ρωσικά, και τυπώθηκε τον ίδιο χρόνο. Είμαστε στα χρόνια του Α΄ Ρωσοτουρκικού Πολέμου και η Μεγάλη Αικατερίνη της Ρωσίας διαψεύδει τις ελπίδες των Ελλήνων για απελευθέρωση, παρά τις εκκλήσεις των Ευρωπαίων διαφωτιστών.

Το 1771 κυκλοφόρησε στο Παρίσι το βιβλίο του Γκυ για το ταξίδι του στην Ελλάδα, που γνώρισε και άλλες δύο εκδόσεις, το 1776 και το 1783. Φαίνεται ότι είναι ο πρώτος που, προσωποποιώντας την Ελλάδα, παρουσίασε θετικά τους Έλληνες ως φιλότιμους και στοργικούς που σέβονται, αγαπούν και στηρίζουν τη θλιμμένη μητέρα τους Ελλάδα.

Το 1782 κυκλοφόρησε το *Ταξίδι στην Ελλάδα* του Σουαζέλ-Γκουφιέ, με μια από τις πλέον γνωστές και πολυσυζητημένες εικόνες της Ελλάδας προσωποποιημένης. Γράφει για την προοπτική της εθνικής αποκατάστασης των Ελλήνων και παραγγέλλει μια χαλκογραφία με την Ελλάδα αλυσοδεμένη ανάμεσα στους τάφους επιφανών Αρχαίων Ελλήνων για να κοσμήσει τη σελίδα τίτλου του Α΄ τόμου. Στην εικόνα υπάρχουν χαραγμένες οι λέξεις του Βιργιλίου *Exoriare aliquis // As faveat* κάποιος, η προσδοκία ερχομού του ηγέτη που θα οδηγούσε στην απελευθέρωση.

Ο Γιάννης Κόκκωνας εντόπισε και παρουσίασε προηγούμενες χρήσεις αυτής της επίκλησης. Μπορούμε να θυμηθούμε τα λόγια που βάζει στο στόμα της Ελλάδας ο Ιωάννης Κοκτούνιος το 1653: *σαν σε άλλο Μεγαλέξανδρο και του Ζαγοριανού Ιωάννη Πρίγκου το 1768 στο Άμστερνταμ: Ασήκωσε, Θεέ μου, έναν άλλο Αλέξανδρο*. Τον Σουαζέλ Γκουφιέ ακολούθησε ο Κωνσταντίνος Σταμάτης (1798): «ελπίζετε ότι τέλος πάντων έχει να αναστηθή από τα κόκκαλα των προπατόρων σας κανένας εκδικητής, ο οποίος θέλει βάλει όρια εις την τόσην υπερβολήν των δυστυχιών σας» (σ. 100-101). Ακόμη και ο Ανώνυμος της *Ελληνικής Νομαρχίας* (1806) με τον στίχο του Βιργιλίου: «Αναφανήναι τις εκ των οστέων ημών έκδικος».

Ο συγγραφέας μας εξετάζει και παρουσιάζει εξαντλητικά τη διάδοση και τις τύχες της χαλκογραφίας του Σουαζέλ-Γκουφιέ. Το ίδιο ισχύει και με τη συζήτηση που ανοίγει γύρω από δύο πρόσφατες μελέτες ξένων, του 2002 και του 2015, αναδεικνύοντας τις αστοχίες τους στην εκτίμηση των ρεαλίων αλλά και την ερμηνεία της εικόνας σύμφωνα με σύγχρονες θεωρίες.

Όπως είναι γνωστό, από τα τέλη του 17ου αιώνα πυκνώνουν οι επαφές και μεταγαλνώνουν οι προσδοκίες των Ελλήνων για μια σταυροφορία της ομόδοξης Ρωσίας στον χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που θα ελευθέρωνε και την Ελλάδα. Τα ονόματα του Μεγάλου Πέτρου και της Μεγάλης Αικατερίνης συμπύκνωσαν αυτά τα όνειρα και πλήθυναν τις εκκλήσεις για βοήθεια.

Από την οπτική του θέματος του βιβλίου μας, την πρώτη προσωποποίηση της Ελλάδας, στον κύκλο αυτό, τη συναντάμε στη γαλλικά τυπωμένη αφιερωτική επιστολή του τυπογράφου Νικολάου Γλυκός, που εκδίδει το 1779 το *Λεξικό* του Βαρίνου στη Βενετία, με προμετωπίδα λαμπρή προσωπογραφία της αυτοκράτειρας Αικατερίνης Β΄: «η Ελλάδα, αυτή η ένδοξη σκλάβια που έπνιγε τους στεναγμούς της μπροστά στην απεχθή όψη των τυράνων της, μπορούσε πλέον, χάρη στη γενναϊόδωρη ψυχή και το αξιοθαύμαστο πνεύμα της αυτοκρατορίσσας, καθώς ο δεσποτισμός έτρεμε πλέον το ένδοξο όνομα της Αικατερίνης, να αντικρίσει κατά

πρόσωπο τον καταπιεστή της και να του ζητήσει τον λόγο για τα δεινά που εκείνος την έκανε να υποφέρει» (σ. 118-119).

Το 1787 η Αικατερίνη περιοδεύει στην επικράτεια της προς την Κριμαία και πρόκειται να περάσει από τη Νίζνα, όπου ζουν οργανωμένα πολλοί Έλληνες. Ο Ευγένιος Βούλγαρης καλείται να συμβάλει στην ετοιμασία της υποδοχής με κείμενά του, που βάζει στο στόμα της προσωποποιημένης Ελλάδας για να τα απευθύνει στην τσαρίνα. Άλλος πρωταγωνιστής στη συγγραφή και δημοσίευση τέτοιων κειμένων είναι ο Αθανάσιος Ψαλίδας (1791, 1792).

Ο 18ος αιώνας κλείνει ταιριαστά για το θέμα των προσωποποιήσεων με δύο λαμπρές εικόνες της Ελλάδας στους χάρτες του Ρήγα (1797) και του Άνθιμου Γαζή (1800).

Το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου έχει τίτλο «Οι τελευταίες ανταπάτες για ξένη βοήθεια και το εθνικό κίνημα. Η Ελλάς και τα τέκνα της σε κείμενα και εικόνες από το 1800 ως το 1821» (σ. 133-191).

Το γύρισμα του αιώνα βρίσκει τους Έλληνες να στρέφονται από τη Ρωσία στη Γαλλία, προσδοκώντας βοήθεια, όπως της έταζαν όσοι προωθούσαν τη γαλλική στροφή, με κορυφαίο τον Αδαμάντιο Κοραή. Η Γαλλική Επανάσταση και κυρίως η κατάληψη των Ιόνιων νησιών (1797) από τους Γάλλους εγκατέστησαν τη Γαλλία και κυρίως τις επαναστατικές ιδέες στον χώρο της ελληνικής Ανατολής. Ο Κοραής στο *Άσμα Πολεμιστήριον* (1800) και στο *Σάλπισμα Πολεμιστήριον* (1801) με κείμενα και εικόνα θα προσωποποιήσει την Ελλάδα και εκείνη θα υποστηρίξει τα δικά της και θα κατευθύνει τα τέκνα της στη νέα πολιτική κατάσταση που διαμορφώθηκε.

Το 1802 ο Άνθιμος Γαζής εκδίδει στη Βιέννη τη *Χημεία* του Φουρκρά με προμετωπίδα μια εικόνα της Ελλάδας ως ηλικιωμένης σκλάβας ανάμεσα σε ερείπια με τρεις αρχαιοπρεπώς ντυμένους νέους να την περιποιούνται.

Άλλη μια κειμενική προσωποποίηση της Ελλάδας δημοσιεύει το 1803 ο Κοραής σε ένα από τα καταστατικά κείμενα του Νέου Ελληνισμού, το *Mémoire*, όπου συνομιλεί με την Ελλάδα και της λέει ότι και χωρίς ξένη βοήθεια άνοιξε τα μάτια της προς τα φώτα και την πολιτισμική αναγέννηση.

Τον ίδιο χρόνο, 1803, ο Χριστόφορος Περραιβός τυπώνει την *Ιστορία του Σουλίου και της Πάργας* στο Λιβόρνο, με ψευδώνυμο. Ο συνεργάτης του Ρήγα «στρατευμένος στην εθνική ιδέα προσωποποιεί τη μητέρα πατρίδα, προκειμένου να της αφιερώσει το βιβλίο που εκδίδει, με φανερό πολιτική πρόθεση. Η Ελλάδα έχει αρχίσει να προσκαλεί τα διασκορπισμένα τέκνα της προκειμένου να ανακτήσει την αρχαία της δόξα, και το βιβλίο, που αφηγείται τον πατριωτικό πόλεμο των Σουλιωτών κατά του Αλή πασά, της προσφέρεται ως περιγραφή του προανακρούσματος της εθνικής παλιγγενεσίας, ως απάντηση σε όσους θεωρούν τους Νεοέλληνες ανάξιους των προγόνων τους και, κυρίως, ως ανάγνωσμα ικανό μέσω του παραδείγματος να παρακινήσει τους υπόλοιπους Έλληνες σε πατριωτική δράση την κατάλληλη στιγμή» (σ. 146).

Γύρω στο 1805 κυκλοφορεί χειρόγραφο το στιχούργημα *Ρωσσαγγλογάλλος* με περιεχόμενο που πλησιάζει τη γραμμή του Κοραή αλλά πιο συγκρατημένο ως προς τη στράτευση με τους Γάλλους. Η κειμενική προσωποποίηση της Ελλάδας είναι πολύ κοντά σε εκείνη του *Σαλπίσματος Πολεμιστήριου*: αλυσοδεμένη, αχτένιστη

και τραυματισμένη γυναίκα που θρηνεί, απογοητευμένη από τις ηγετικές ελληνικές ομάδες και από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις.

Και ο συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* (1806) προσωποποίησε την Ελλάδα που προσπαθεί να συγκεντρώσει τα διασκορπισμένα παιδιά της, ως προϋπόθεση για την επιτυχία των στόχων του εθνικού κινήματος.

Τον ίδιο χρόνο στη μετάφραση του *Καρόλου ΙΒ'* της Σουηδίας του Βολταίρου από τον Κ. Τζιγαρά, που τυπώνει στη Βενετία ο Άνθιμος Γαζής, βάζει για πρώτη φορά χωρίς σχόλια και παραπομπές σε μια σελίδα λευκή: *Έγρεο, φίλα μήτηρ* (σχήμα αγαπημένη μητέρα), το μότο του βιβλίου μας. Από δω και πέρα οι προσωποποιήσεις της Ελλάδας πυκνώνουν. Ο συγγραφέας της *Ιδέας γενικής*, ο Γαζής, ο Κοραής και ο Κωνσταντίνος Κούμας, όλα το 1807. Το 1812 ο Νεόφυτος Δούκας, το 1814 ο Μιχαήλ Γεωργίου Σχινάς, το 1815 ο Κωνσταντίνος Κοκκινάκης, το 1816 ο Γεράσιμος Κούπας, το 1817 ο Γεώργιος Ρουσιάδης στην παράφραση της *Ιλιάδας*, που τυπώνει στη Βιέννη με προμετωπίδα μια χαλκογραφία που είναι η τελευταία ελληνική εικονιστική προσωποποίηση της Ελλάδας πριν από το 1821: «Η μητέρα πατρίδα παριστάνεται σαν νεαρή γυναίκα με ξέπλεκα μαλλιά και φθαρμένο φόρεμα, να προχωρεί, λυπημένη για τη χαμένη δόξα, ανάμεσα σε ερείπια και άλλα σύμβολα της παλαιάς ακμής, σαν να μην έχει αντιληφθεί ότι το σκοτεινό νέφος, που την είχε καλύψει, διαλύεται από τη λάμψη του φωτεινού της άστρου και ότι οι Μούσες, με τον Απόλλωνα επικεφαλής, είναι έτοιμες να τη στεφανώσουν πάλι, αφού τα τέκνα της καλλιεργούν ήδη τα γράμματα προκειμένου να την επαναφέρουν στη θέση που είχε κάποτε» (σ. 170).

Το 1821 ο Έντουαρντ Ντόντουελ εκδίδει το περίφημο λευκώμα του στο Λονδίνο. Στα εξώφυλλα των 6 τευχών του λευκώματος τύπωσε την εικονιστική προσωποποίηση της Ελλάδας ως αλυσοδεμένης σκλάβας με τη μορφή αποπλισμένης Αθηνάς, δεμένης πισθάγκωνα να κάθεται καταγής, μπροστά σε έναν καλοντυμένο Οθωμανό που κρατάει τη χοντρή αλυσίδα, συνοδευόμενος από ένα ένοπλο Αλβανό στρατιώτη (σ. 188-189).

Τον κύκλο θα κλείσει τον ίδιο χρόνο ο Αδαμάντιος Κοραής επανεκδίδοντας αμετάβλητο –αλλά με μεγάλες προσθήκες και με τόπο έκδοσης όχι την Αλεξάνδρεια αλλά την Πελοπόννησο– το *Σάλπισμα Πολεμιστήριον* με την εικόνα της Ελλάδας της έκδοσης του 1802 τυπωμένη από την ίδια τυπογραφική πλάκα. Παραθέτουμε ένα απόσπασμα από τον πρόλογό του:

Εκδίδεται δεύτερον το πολεμιστήριον Σάλπισμα τούτο, εις περιστάσεις διαφόρους από τας κατά το 1801 έτος, ότε εξεδόθη την πρώτην φοράν. Τότε επροσκάλει η Ελλάς τα τέκνα της ως συνεργούς άλλων εθνών, από τα οποία ήλπιζε της ελευθερίαν της: σήμεραν αγωνίζονται αυτά της τα τέκνα να κατασταθώσιν αυτορρογοί της ελευθερίας, και ελπίζουν εντός ολίγου να προσλάβωσι συνεργόν την φωτισμένην Ευρώπην, της οποίας έως τώρα δεν απέλυσαν παρά τα εγκώμια και τας ευχάς. Αν και οι περιστάσεις διαφέρωσιν, εις πόλεμον όμως ακόμη ατελείωτον, το Σάλπισμα δεν είναι ανάρμοστον· όθεν ούτε μεταβολή καμία έγινε εις αυτό [...] (σ. 190-191).